

BURSA'NIN DERVİŞLERİ

Mustafa KARA

Prof. Dr., BUÜ İlahiyat Fakültesi Emekli Öğr. Üyesi

Dervişlik dedikleri hırka ile tâc değil

Gönlün derviş eyleyen hırkaya muhtaç değil

Yunus Emre

Giriş

Mimarları derviş olan Tasavvuf tarihine bir bütün olarak bakıldığı zaman iki temel kurumla karşılaşılır: Tekke ve Tarîkat.

Hicrî ikinci asırla birlikte kurulmaya başlanan tekkeler, tasavvufî hayatın sûfler tarafından inşa edilen özel müesseseleridir. Bu müesseseler, sûfleri yetiştirmiş, sûfler de tekkeler kurarak bu düşüncenin yaygınlık kazanmasını temin etmişlerdir. Mutasavvıflar bu merkezlerde dervişlerin tasavvufî hayatlarına yön vermiş, sohbet ve eserleriyle bu düşünme ve yaşama tarzını insanlara sunmuşlardır.

Tarîkat ise, daha sonraki asırların gerçeğidir. Her ne kadar, Hucvirî'nin *Keşfu'l-Mahcûb*'da belirttiği gibi, ilk dönem sûflerine nisbet edilen, Cüneydiyye, Sehlîyye, Tayfuriyye, Muhasibiyye, Harraziyye... gibi tasavvufî mektepler varsa da bunların bugün anlaşılan mânâda tarîkat olmadığını söylemek gerekir. Bu mektepler daha çok o sûflerin görüşleri etrafında oluşan fikirlerdir. Tarîkat deyince akla gelen Kâdiriyye, Nakşibendiyye, Rifâiyye, Bektâşiyye... gibi tasavvufî yolların tarih sahnesine çıkışı XII. yüzyıldan sonradır. Bir başka ifadeyle söz konusu tarikatların kurucu pîrleri bu asır ve daha sonraki yüzyıllarda yaşamışlardır.

Yani ilk altı asırda tasavvufî hayat vardır, tekke vardır, sûfî, derviş ve şeyh vardır; fakat bu düşünce, tarîkat adı altında henüz bağımsız bir müessese haline gelememiştir. Bu durum mezhepler oluşmadan önceki fıkıhın veya kelâmın durumuna benzemektedir.

Bursa

Bursa'daki tasavvufî hayat bu şehirde yaşayan dervişler, kurulan tekkeler, oluşan tarikatlar ve bu tarikatlara mensup tekkelerde yapılan faaliyetler, yazılan eserler şeklinde değişik tasniflerle incelenecektir.

Bursa'nın tasavvuf tarihi açısından önemli bir özelliği, burada yetişen birçok sûfnin, Osmanlı Devleti'nin ve dolayısıyla İslâm ülkelerinin muhtelif yerlerinde hizmet vermiş veya eserleriyle geniş bir coğrafi alana hitap etmiş olmalarıdır. Abdüllatîf Kudî'nin mürîdi Şeyh Vefâ, Üftâde'nin mürîdi Aziz Mahmud Hüdâyî ve Salih Dede'nin mürîdi Gavsî Ahmed Dede, Mehmed Emin Efendi'nin mürîdi Ali Behcet Efendi Bursa'da yetişip İstanbul'da geniş bir muhitin mürşidi olan sûflerdendir.

Eşrefoğlu, Niyâzî-i Mısırî gibi sûfî şairlerin divânlarının yaygınlığı bir tarafa, İsmail Hakkî Bursevî'nin *Rûhu'l-Beyân* adlı tasavvufî tefsiri sadece Osmanlı ülkesinde değil, bütün İslâm dünyasında tanınan eserlerden biridir.

En kademli tarikatlardan biri olan Kâzeruniyye Yıldırım Beyazıt zamanında bu şehre ulaşmış, Celvetiyye, Zeyniyye gibi iki mühim tarikatın doğuşuna zemin hazırlamış; Kâdiriyye'nin Eşrefiyye, Celvetiyye'nin Hakkıyye, Halvetiyye'nin Mısriyye kolunun da ilk merkezi olmuştur. Zeyniyye ile bu şehir arasında o kadar yakın bir bağ vardır ki, bu tarikat bazı eserlerde “Zeyniyye'nin Bursa kolu” olarak nitelendirilmiştir.

Mimarî Manzara

İlk dönem tekkelerine mimarî açıdan bakıldığında taş veya ahşaptan yapılan basit bir mekânla karşılaşırız. Asırlar içinde ihtiyaç, imkân ve zaruretlar doğrultusunda bu mekânda değişme ve gelişmeler olmuştur. Bir odadan meydana gelen tekkeler olduğu gibi mescidinden ahırına kadar çok değişik birimleri ihtiva eden tekkeler de vardır. Bu müesseselerde şu iki bölüm hemen her zaman olagelmıştır:

Harem: Şeyhin ailesiyle birlikte oturduğu kısım,

Selâmlık: Şeyh ve müridlerin bir arada bulunduğu kısım.

Bazan iki katlı binanın alt katı harem dairesi, üst katı mescid olarak kullanılmış, selâmlık için ayrı bir bina yapılmıştır. Numaniyye Dergâhı bunun iyi bir örneğidir. Zikir meclisleri genellikle mescidde icra edildiği için bu mekanlar semâhâne, tevhihâne gibi isimlerle de anılırlar.

Şüphesiz ihtiva ettiği bölümler itibarıyla mevlevîhâneler en gelişmiş tekkelerdir. Tam teşekküllü bir mevlevîhânede şu bölümler bulunur: Semâhâne, türbe, çilehâne, derviş odaları, selâmlık, harem, mutfak-kiler, kahvehâne ocağı, kafes, matrab.¹

Hizmet Sunan Dervişler

Vakfın imkânlarına göre bazı tekkeler, çok değişik alanlarda büyük kalabalıklara hizmet verdikleri için dervişlerin bir bölümü bu hizmetleri de yürütmüşlerdir. Vakfiye metinlerinden ve mahkeme tutanaklarından hareketle şöyle bir görevliler listesi verilebilir: Şeyh, İmam, Müezzin, Kayyım, Zâkirbaşı, Mesnevîhan, Muhammediyyehan, Devirhan, Cüzhan, Hâfız-ı Sanduka (Tekkelerdeki türbelerin türbedarı), Nakib (Tekkede semâ ve mukabelede şeyhe yardım ve vekâlet eden kademli derviş), Vâiz, Müsebbih (tespih eden “sübhânallah” diyen kimse), Hâfız-ı Kütüb (Kütüphâne memuru), Türbedâr, Câbi (vakıf kiralarnı toplayan kişi), Nâzır, Nâzır-ı Çerağ veya Çerağcı (yağ kandilleriyle yakmakla görevli), Kâtip, Vekil-i harç (Büyük daire ve konaklarda harcamalara bakan kimse), Ferraş, Kilerci, Tabbah, Çeşmeci, Müteveli.

Ruhî Boyut

Şahıs olarak Bursa velîleri, müessese olarak tekke ve zâviyeleri asırlar içinde milyonlarca insanın gönül dertlerine deva olmuş, onların istifhamlarını itmi'nana, ümitsizliklerini iştıyaka, çaresizliklerini inbisata çevirmiş, dağınıklıklarını intizama ulaştırmıştır. Bu insanlar, “imanın tadı” denen gerçekte bu çatılarda tanışmışlar; Allah'ı sevmenin, Resûlullah'a âşık olmanın doyumsuz zevkini bu müesseselerde tatmışlar,

¹ Geniş bilgi için bk. Barihuda Tanrıkorur, *Türkiye Mevlevîhânelerinin Mimarî Özellikleri*, SÜ SBE, Konya 2000; Dervişlerin kıyafetleri ve tekkelerde kullanılan eşya için bkz. Nurhan Atasoy, *Derviş Çeyizi*, Ankara 2000.

yaşamışlar; ılık, tatlı ve feyizli bir şelâlenin altında ruhlarını temizlemişler, gönüllerini aydınlatmışlardır.

Sabahlara kadar süren zikir ve tevhîd geceleri dinî hayata başka bir canlılık getirmiş, zikir meclislerinin kucaklayıcı ve yetiştirici atmosferi sosyal hayatın çok farklı alanlarındaki insanları aynı duygularla coşturmuş ve gözyaşı döktürmüştür.

Dervişlerin ilâhîlerine diğer meslektaşlarının ney ve mazhar-ı şerîfi de ilâve edilince şiirle musikînin doyumsuz sentezi doğmuş ve insanlara “elest bezmi”nin tüllerle örülmüş sahneleri seyrettirilmiştir. Bu yönüyle tekke ve zâviyeler dinî, fikrî ve bedîî hayatın; hissî, kalbî ve hikemî sahanın vazgeçilmez müesseseleri haline gelmişlerdir.

Anadolu ve Rumeli’de gelişen tasavvufî hayatın bereketli ocaklarından biri olan Bursa, altı yüzyıldan beri bu meşaleyi elinde taşımaktadır. Mekke, Medine, Bağdat, Buhara, Semerkant, Tebrîz, Konya ve Kırşehir’den sonra bu meşale, XIV. yüzyılın başında Bursa’ya ulaşmış; bu sayede insanlar *gönül medeniyeti* denen iksir ile tanışmışlardır. Bu meşale, Abdal Musa’nın dilinde bir ilâhî, Emîr Sultan’da münâcât, Somuncu Baba’da gurbet, Niyâzî-i Mısırî’de hasret, Üftâde’de celvet, Cünûnî’de hikmet, İsmail Hakkî’da mahabbet, Ahmed Hüsameddin’de meveddet, Bahrî Dede’de melâmet, Münzevî Abdullah’da uzlet halinde tecelli etmiştir.

Kitap ve Bursa Dervişleri

Bursa’da kurulan ve gelişen tasavvufî hayat ile daha önceki yedi asrın kültür birikimi arasında yakın bir ilişki vardır. Bir diğer ifadeyle Bursa’daki tekkelerin ve tarikat mensuplarının İslâm dünyasının muhtelif yerlerinde kurulan tekkeler, yaşayan sûfiler ve kaleme alınan eserler arasında ciddi bir münasebetin olduğu inkar edilemez bir gerçektir.

Tasavvufî düşüncenin yaygınlık kazanmasında sohbet ve kitaplara, sûfilerle ilgili kaleme alınan menâkıbnâmeleri de ilâve etmek gerekir. Böylece tasavvufî kültür, sohbetlerle şifahî yoldan, eserlerle de yazılı olarak nesilden nesile aktarılmıştır.

Tekkelerin kitapla olan bir başka münasebeti, bu çatılar altında kurulan kütüphânelerdir. 1925 sonrasının bütün ilgisizliğine rağmen bugün İsmail Hakkî, Emîr Sultan, Ali Rıza Atinalı, Eşrefzâde, Eminiyeye, Mevlevîhâne, Baba Efendi, Hüsameddin ve Ahmed Gazzî dergâhlarından intikal eden iki binden fazla eser, Bursa Yazma Eserler Kütüphânesi’nde insanlığa ışık tutmaktadır. Kütüphânenin Ulucami (Cami-i Kebîr) Kitaplığı ise kendi adıyla anılan tekkenin şeyhi Münzevî Abdullah Efendi (ö. 1211/1796) tarafından kurulmuştur.²

Kitap yazma açısından Bursa mutasavvıflarına bakıldığı zaman ilk sırada, İsmail Hakkî Bursevî görülmektedir. En meşhur tasavvufî tefsirlerden *Rûhu’l-Beyân* adlı eserle tanınan İsmail Hakkî Bursevî, *Muhammediyye*, *Mesnevî*, *Usûlü’l-Aşere*, *Pend-i Attar* gibi mühim eserleri tercüme ve şerh ederken yeni eserler de kaleme almıştır. Eser verme konusunda ikinci olabilecek olan Şeyh Gazzîzâde Abdüllatîf Efendi’dir. *Ravzatu’l-Muflihûn* ve *Hulâsâtü’l-Vefeyât* gibi doğrudan konumuzla ilgili olan eserlerin dışında da telifatı vardır.³

² Gönül Gülşen Türk, *Bursa Tekke Kütüphâneleri*, UÜ SBE, yüksek lisans tezi, Bursa 1995; Şule Dilken Demir, *Abdullah Münzevî ve Ulucami Kütüphânesi*, UÜ SBE, yüksek lisans tezi, Bursa 1999; M. Kara, *Bursa’da Dinî Kültür*, s. 271 vd.

³ Geniş bilgi için bkz. Kadir Atlansoy, *Bursa Şairleri*, 103-110. Ayrıca bkz. bu eser, Mısıriyye ve Ahmed-i Gazzî Dergâhı bölümü

Bursa kültürü ile ilgili eser kaleme alma konusunda “altın madalya” ise Mehmed Şemseddin Mısırfî’ye (ö. 1936) aittir. Zeyniyye Dergâhı şeyhi Tacuddin İbrahim’in halifesi olan Abdülmecid b. Şeyh Nasuh da Osmanlı döneminin en velûd sûflerinden biridir. Elliden fazla eserin sahibi *Fusûs* şârihi Abdullah Bosnevî’nin seyr-i sülûkunu Bursa’da Bayrâmî Melâmîlerinden Hasan Kabadûz’un yanında tamamladığını da ilâve edelim.⁴

Tasavvufî düşünce ile ilgili kaleme alınan bu eserlerden başka doğrudan Bursalı sûfleri, postnişinleri konu alan eserler de yazılmıştır. Çoğu yazma halinde bulunan bu eserlerin en meşhurları şunlardır:

1. *Ravza-i Evliyâ: Vefeyât-nâme, Vefeyât-ı Baldırzâde* diye de bilinen bu eser 1059/1649 yılında Baldırzâde Selîsî Şeyh Mehmed (ö. 1060/1650) tarafından yazılmıştır. Bursa’da medfun olan 217 şeyhin hayat hikâyeleri ve menkıbelerini ihtiva eder.⁵ Eşrefoğlu, Karaca Ahmed, Ebû İshak Kâzerûnî gibi dolaylı olarak Bursa ile ilgili olan sûflere de temas edilmiştir.

2. *Güldeste*: İsmail Belîğ’in (ö. 1142/1729) *Ravza-i Evliyâ*’ya zeyl olarak yazdığı ve Bursa’da yaşayan şeyh ve müridlerin yanında sair âlim, yönetici ve sanatkârları konu alan bir eserdir. Tam adı şöyledir: *Güldeste- i Riyâz-ı İrfân ve Vefayât-ı Dânişverân-ı Nâdiredân*. Bursa’da 1302 de basılmış daha sonra Abdülkerim Abdulkadiroğlu tarafından yeni harflere aktarılarak 1998 yılında yayınlanmıştır.

3. *Gülzâr-ı Sulehâ Vefeyât-ı Urefa*: Eşrefî Dergâhı Şeyhi Ahmed Ziyaeddin Efendi’nin (ö. 1311/1893) bu eseri *Güldeste*’nin zeylidir.⁶

4. *Gülzâr-ı İrfân*: Narlı Dergâhı şeyhi M. Fahreddin Efendi’nin (ö. 1272/1855) bu eserinde de tasavvuf ehlinin dışında yöneticiler, âlimler, vaizler, dedeler konu edilmiştir.⁷

5. *Ravzatü’l-Muflihûn*: Gazzîzâde Dergâhı şeyhi Abdüllatif Efendi (ö. 1247/1831) sözkonusu eserden başka pek çok eserin müellifidir.⁸ Bu eseri *Hulâsâtü’l-Vefeyât* adıyla kendisi özetlemiştir.⁹

6. *Zübdetü’l-Vekâyî der Belde-i Celile-i Bursa*: Nakşibendiyye’ye mensup Mehmed Râşid’in (ö. 1232/1816) bu eserinde Bursa ile ilgili âlim, şeyh ve sanatkârların hayat hikâyeleri kaydedilmiştir.¹⁰

7. *Bursa’da Medfun Bazı Meşâyihin Menâkıbı*: XVIII. yüzyılda yaşayan Derviş Hasan’ın bu eseri Bursalı sûflerle ilgilidir.¹¹

8. *Osmanlı Müellifleri*: Melâmiyye-i Nakşibendiyye’ye mensup olan Bursalı Mehmed Tahir’in bu meşhur eseri, seleflerinin usûlünü takip eder. Ancak eser sadece Bursa’yı değil belli tasniflerle bütün Osmanlı dünyasını içine alır. (İstanbul 1333)¹².

⁴ Abdullah Kartal, *Abdullah Bosnevî ve Merâtib-i Vücûd Risâlesi*, MÜ SBE, yüksek lisans tezi, İstanbul 1996.

⁵ BEEK, Orhan Kit. nu: 1018/1. Nşr: Murat Yurtsever-Mefail Hızlı, Bursa 2000.

⁶ BEEK, Orhan Kit. nu: 1018/2.

⁷ Atif Efendi, Ktp. nu: 1923; Millet Ktp. Ali Emîrî, Kit. nu: 1098.

⁸ BEEK, Orhan Kit. nu: 1041.

⁹ BEEK, Genel Kit. nu: 2162. Nşr. Mustafa Demirel, Bursa 2014.

¹⁰ Millet Ktp. Ali Emîrî, Kit. nu: 89.

¹¹ Millet Ktp. Ali Emîrî, Kit. nu: 1064.

¹² Nşr. Yekta Saraç, Ankara, 2016.

9. *Vefeyât-ı Bursa*: Mehmed b. Sa'dî'nin (ö. 1040/1630) yazdığı bu eser¹³ daha çok Bursa'daki Zeyniyye Dergâhı'nın postnişinlerini konu aldığı için *Menâkıb-ı Zeyniyye*¹⁴ olarak da bilinmektedir.

10. *Yâdigâr-ı Şemsî*: Bursa Mısırî Dergâhı'nın son postnişini Mehmed Şemsuddin Efendi'nin bu eseri Bursa tekkelarını alfabetik olarak tanıtmaktadır. Bursa'nın camilerini, medreselerini, mezarlarını türbelerini ayrı ayrı kaleme alan Şemsuddin Efendi'nin bazı eserlerini sekiz cilt olarak Osmangazi Belediyesi yayınlanmıştır.

11. Bu listeye Kâmil Kepecioğlu'nun *Bursa Kütüğü* -yazarı sûfî değilse de- ilave edilebilir. Dört cilt olan eserde Bursa dervişleri ile ilgili bilgiler vardır.¹⁵

12. Bursa'da yaşayan şair dervişlerden *Dîvân* sahibi olanların varlığı da bilinmektedir.

Dervişler Arası Münasebetler

Tekke mensuplarının birbirleriyle olan münasebetlerinin genel çizgileriyle müspet olduğu rahatlıkla söylenebilir. Konuya İslâm ahlâkı açısından bakıldığında da böyle olması gerekir. Birtakım sosyal ilişkiler de bu yakınlığı pekiştirmiş, tarikat mensupları arasındaki lüzumsuz tartışmaları asgariye indirmiştir. Bu ilişkilerin başında, farklı tarikatlara mensup kişilerin birbirlerinden feyiz alışverişinde bulunmaları gelir. Bu alışveriş neticesinde birden fazla tarikattan “el alan” kişiler çoğaldıkça taassuba ve hasede dayanan soğukluk da ortadan kalkmıştır. Meselâ Ahmed Gazzî dergâhı şeyhi Abdüllâtif Efendi (ö. 1247/1831), dergâhında Halvetî zikrinin yanında Hatm-i Hâcegân; İbrahim Haydar Dede (ö. 1329/1911) ise zâviyesinde Kâdirî ve Sa'dî âyinini beraberce icra ederdi. Eminiyeye Dergâhı şeyhi Kerküklü Mehmed Emin Efendi (ö. 1257/1841) Kübreviyye-i Nakşibendiyye usûlünü icra ederken, Ahmed Baba Efendi Dergâhı'nın şeyhi de Yâsin Dağıstan'den Kâdiriyye, Sühreverdiyye ve Çeştiyye üzere seyr ü sülûkunu tamamlamıştı.

Eminiyeye'nin kurucu şeyhi, döneminin en büyük mürşidlerinden biridir. Mürîdlerinin yanında, Gazzîzâde Abdüllâtif Efendi, Emîr Sultan dergâhı şeyhi Ahmed Efendi, Eşrefzâde dergâhı şeyhi Necmeddin Efendi ve Münzevî Abdullah dergâhı şeyhi Emin Efendi de kendisinden istifade etmişlerdir.¹⁶ Bursalı Mehmed Tahir'in verdiği bilgiye göre, Kaygulu Halil Efendi tarikat cihetinden Celvetî, usûl cihetinden Kâdirî, meşrep cihetinden Üveysî idi.

Tekkesi yanan Enarlı şeyhi Şerafeddin Efendi'nin bir müddet Hisar'daki Nasuhî Dergâhı'nda görevini sürdürmesi, Üçkozlar şeyhi Şerafeddin Efendi'nin pazartesi geceleri kendi dergâhında, çarşamba geceleri ise Çarşamba Dergâhı'nda âyin-i tarikat icra etmeleri de konu ile ilgilidir. Buna, çeşitli sebeplerle tekkelere farklı tarikat mensubu şeyhlerin görevlendirilmesini de ilâve etmek gerekir.

Tarikatlar arası münasebetin müspet olmasının bir sebebi de ortak kültür meselesidir. Gerek okudukları kitaplar gerekse yaşadıkları haller sûfleri birbirlerine daha da yaklaştırmıştır. İbn Arabî, Mevlânâ, Eşrefoğlu, Bursevî gibi sûflerin eserlerinde ortaya

¹³ Edirne, Selîmiye Kit. nu: 2126.

¹⁴ Ankara, Adnan Ötügen Ktp. nu: 43/2; Kadir Atlansoy, “Edebiyat Tarihi Kaynağı Olarak Bursa Vefeyâtnâmeleri I, Mehmed b. Sa'dî'nin Bursa Vefeyâtı”, *Osmanlı Araştırmaları XVIII The Journal of Ottoman Studies XVIII*, İstanbul 1998, 47-67.

¹⁵ Kâmil Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, Hazırlayanlar: M. Kara, O. Çetin, M. Hızlı, H. Algül, M.A. Yediyıldız, Bursa 2009.

¹⁶ Mehmed Şemşeddin, *Bursa Dergâhları*, s. 221 vd.

koydukları meseleler hemen hemen bütün tarikatların saygı ile bağlandıkları esaslar halini almıştır. Nakşibendiyye'ye mensup Mesnevîhan sûfîlerin durumu ise daha dikkat çekicidir. Eminîyye Dergâhı'nın kurucusu Kerküklü Emin Efendi (ö. 1228/ 1813) bunlardan biridir.¹⁷

Müspet ilişkilerin diğer bir sebebi de evliliklerdir. Bir misâl vermek gerekirse, Ahmed-i Gazî Dergâhı şeyhi Lütfullah Efendi'nin kızı Zehra Hanım İncirli Dergâhı şeyhi Nâfiz Efendi ile diğer kızı Hüsnîye Hanım, Enarlı Dergâhı şeyhi Fahreddin Efendi ile evlenmişlerdir.¹⁸

Erguvan Bayramı

Dervişler arası güzel bir münasebet de şudur: Her sene bir defa Hüdâvendigâr* vilâyetinin muhtelif yerlerinden gelen dervişler Emîr Sultan'ı ziyaretle sabahlara kadar zikir u tevhit ettikten sonra birer gece de Üftâde, İncirli, Üçkozlar ve Mevlevîhâne'de ağırlandırlardı. Bu asrın başlarında ise şöyle bir gelenek oluşmuştu: Dervişler, Ramazan ve Kurban Bayramının ikinci günü Numaniye Dergâhı'nda buluşup zikir ve tevhit okuyarak beraberce önce Abdal Mehmed'e, sonra da Emîr Sultan'a giderlerdi.

Bu noktada Erguvan Bayramı'na da temas etmek gerekiyor. Emîr Sultan'ın sağlığında başlayan ve Erguvan çiçeklerinin açtığı bahar günlerinde yapılan bu şenlik sadece Bursa'dan değil, civar şehirlerden de gelen dervişlerle birlikte icra edilirdi. Evliya Çelebi'yi dinleyelim: “Senede bir defa Emîr Sultan Hazretleri'nin Erguvan Cemiyeti faslı olup her deryâdan deryâ-misâl âdem cem olur ki bu cemiyet-i Kübrânın tarif ve tavsifinden kalem âcizdir. Böyle bir cemiyet ancak Emîr Sultan şevkiyle olur.”¹⁹ Bursa'yı anlatırken bu konuya temas eden Tanpınar ise sözünü şöyle bağlıyor: “Ben Emîr Sultan'ın bu rolünü çok seviyorum. Çünkü bizim iklimde gülden sonra bayramı yapılacak bir çiçek varsa o da erguvandır. O şehirlerimizin ufkunda her bahar bir Diyonizos rüyası gibi sarhoş ve renkli doğar.”²⁰

Tasavvufî düşüncenin terbiye ettiği gönüllerin, ayrılığı değil, birliği ve beraberliği, kabalığı değil edep ve nezaketi, taassubu değil merhamet ve müsamahayı, kargaşayı değil huzur ve sükûnu aradığı bir gerçektir. İnsanların bütününe karşı bu duyguları besleyen sûfîlerin kendi aralarındaki ilişkilerinin de genel çizgileriyle müspet olması tabîî olan bir durumdur. Ancak adı şeyh veya derviş olan herkesin böyle olduğunu düşünmek de yanlıştır. Kendi adıyla anılan dergâhın kurucusu Hüsameddin Efendi (ö. 1042/1632) asırların ötesinden şöyle sesleniyor:

Zaman-ı uzlet erdi itimat eyyâmı gitmiştir

Halâyık cümle gafil itikat eyyâmı gitmiştir

Sosyal Münasebetler

Tekke mensuplarının toplumun dinî ve ruhî ihtiyaçlarına cevap vermeleri sosyal münasebetlerinin de genişlemesine sebep olmuştur. Toplumun her kesimi sûfîlerin dua

¹⁷ Kerküklü M. Emin Efendi ve aile şeceresi için bkz. Banu Demirağ, *Manolya Ağacının Kökleri*, İstanbul 2000.

¹⁸ age, s. 172.

* Osmanlı idarî teşkilâtında merkezi Bursa olan sancağın adı Hüdavendigâr vilâyetidir.

¹⁹ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, İstanbul 1314, I, 12.

²⁰ *Beş Şehir*, 126; *Bursa Dergâhları*, s. 40; M. Şemseddin, *Dildâr-ı Şemsî - Niyâzî-i Mısır'ın İzinde Bir Ömür Seyahat*, İstanbul 2011. Ayrıca bkz. Hüseyin Algül, “Erguvan Bayramı” *UÜ İFD*, Bursa 1991, III, 89-97.

ve himmetlerini celbetmeye önem vermiş, onları kırmamaya, incitmemeye dikkat etmiştir. Devlet yöneticileriyle olan müsbet ilişkileri halka da uzanmış, iktisadî hayatın moral kaynağı olmuşlardır. Ahmed Paşa-yı Fenarî Dergâhı şeyhi Mustafa Efendi (ö. 1085/1674) debbağ esnafının âdâb ve erkânına dair bir *Fütüvvetnâme* kaleme alırken Eyüp Efendi Dergâhı şeyhi Mehmed Şerafeddin Efendi (ö. 1138/1725) şeyhu'l-esnâf olmuştur.

Bilindiği kadarıyla, Numaniyye Dergâhı şeyhi Safiyyüddin Efendi Bursa'nın ilk Meclis-i Meşâyih reisidir. Rifâiyye'den Abdulgani Efendi ile Kâdiriyye'den Said Efendi kendisine yardımcı olmuşlardır. Daha sonra, Emîr Sultan şeyhi Tahir Efendi (ö. 1297/1880) bu görevi üstlenmiştir.²¹

Vakıf Meselesi ve Post Kavgası

Tasavvufî hayatın içinde olan herkesi kâmil olarak kabul etmek yanlıştır. Özellikle vakıfların da zorunlu hale getirdiği “evlâdiyye” yoluyla, çok yetersiz kişiler dahi tekkelere şeyh olabilmıştır. Bu şahısların sergilediği bazı olumsuz davranışlar mevcuttur. Kadın ve şarapla basılan, vakıf evini kâfirlere kiraya veren şeyhten, “beni maneviyat mahvetti” diyerek intihar eden şeyhe kadar hepsi bu çerçevededir.²² Bunları tasavvufî hayatın bütününe teşmil etmek ne derece hatalı ise yok saymak da o derece yanlıştır. Sûfilerin bazı görüş ve kanaatleri öteden beri tenkit edilmiştir. Sesli zikir, ayakta zikir bunlardan bazılarıdır.

Tekkeler, cami ve mescitler gibi ilim ve ibadet için kurulmuş değildir. Bunlar ibadetin yanında yeme, içme, barınma gibi sosyal hizmetleri de topluma sunan müesseselerdir. Dolayısıyla her tekke bir gelir kaynağına muhtaçtır. Bu kaynak genellikle vakıflardır. Vakfı olmayan tekke hemen hemen yoktur. Varsa bile hizmet alanı çok sınırlı demektir. Tekke'nin icra ettiği bu çok önemli dinî-sosyal hizmetlerin itici gücü olan vakıf, zaman zaman da uzun tartışmalara sebep olmuştur. Vakfiye şartlarına bağlı kalmak bir yerde vakfın sürekliliğini ve ciddiyetini muhafaza ederken bazan da gülünç gelecek tarzda uygulamalara zemin hazırlamıştır. Beşik şeyhliğini bunların başında saymak gerekir. Bazan da vâkıfın şartlarına bağlı kalmak adına vakfın yönetimi henüz çocukluk çağını yaşayan şeyhin oğluna, tekkenin şeyhliği ise vekâleten yetkili bir şahsa verilmiştir.

Toplumun önemli birtakım ihtiyaçları tekke vakıfları yoluyla giderilirken, tekkeler devlet tarafından da destek görmüşlerdir. Bazan da Bursa Valisinin, Ahmed-i Gazzî Tekkesi şeyhine karşı söylediği şu cümlelerle karşı karşıya gelmişlerdir: “Birtakım tembelleri tekkelere doldurmakta ve doyurmakta ne fayda var?”²³

Vakıf gelirlerinin yetersizliği sebebiyle bizzat çalışarak hem kendisinin hem de tekkenin giderlerini karşılayan Üçkozlar Dergâhı şeyhi Safiyyüddin Efendi, İsmail Rûmî Dergâhı şeyhi Said Efendi gibi dervişler olduğu gibi; elbiselerini satarak bu masrafları karşılayan Eyüp Efendi Dergâhı şeyhi Avnullah Efendi gibi sûfiler de vardır.

Tanzimattan sonra vakıflar dışında devlet de imkânlar ölçüsünde şahıs ve müesseselere maddî imkân sunma yoluna gitmiştir. Meselâ, Sultan Abdülmecid döneminde, 1276/1859 yılında bazı tekke ve tekke mensuplarına *vezaif* adıyla maaş

²¹ Meclis-i Meşâyih için bkz. Mustafa Kara, *Tekkeler ve Zâviyeler*, s. 298 vd.

²² Mehmed Şemseddin, *Bursa Dergâhları*, s. 260; Kâmil Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, III/229, s. 294, 359.

²³ Mehmed Şemseddin, *Bursa Dergâhları*, s. 238.

verilmiştir. Devletin, dervişlere gösterdiği diğer bir kolaylık da Ceride-i Resmiyye'nin 7 Mart 1337 tarihli nüshasında yayınlanan kanunun 5. maddesinde mevcuttur: "Tekkesi mevcut olup da eyyam-ı mahsusasında mukabele ile meşgul ve Şer'iyye Vekâleti'nce musaddak müraselesi bulunan meşâyihin hizmet-i askeriyyeleri tecil olunur."

Tekkeye şeyh olanlar arasında müderris kişiler olduğu gibi ümmîler de vardır. Tekke şeyhliği, manevî nüfuzu yanında zengin vakıflara hükmetme gibi maddî bir cazibeye de sahip bulunduğu zaman zaman tasvip edilmeyen ve tekke mensuplarına yakışmayan olaylara sebebiyet vermiştir.

Şeyhin iki oğlu varsa genellikle bunlar şeyhliği "münasefeten" üstlenmekte ve sırasıyla "münavebe ile icra-yı usûl-i tarîkat" etmekteydiler. Anlaşamayıp birbirini mahkemeye veren şeyhzâdeler de vardır. Şeyhzâdelerin bir kısmı bu konuda çok haris davranırken bazısı da Eşrefiyye Dergâhı'na şeyh olması gereken Celâleddin Efendi gibi, "Bu makam benim harcım değildir" diyebilmiştir. Bir kısmı, mürîdlerini çoğaltmanın çeşitli yollarını ararken, bir kısmı da Ahmed Baba Efendi Dergâhı şeyhi Mehmed Bahâeddin Efendi gibi kendisine intisap etmek isteyenlere şöyle demiştir: "Ben henüz derviş olamadım. Makam-ı irşâd nerededir ki seni irşâd edeyim. Fakat evkât-ı hamseye (beş vakit namaza) devamla kimsenin aleyhinde bulunma, ahlâk-ı hamîde ile ittisaf et, işte dervişlik budur." Bazı şeyhler ise muayyen bir ücretle tekke şeyhliği yapmayı mahzurlu görmüşlerdir. Eşrefiyye Dergâhı'nın 8. postnişini Eşref Mehmed Efendi, Celvetiyye'ye bağlı dergâhın şeyhliğini de üstlenince babası Lutfullah Efendi'den şu anlamlı mektubu almıştı. "Eyüp Efendi Zâviyesi ba-berat sana tevcih olunmuş, öyle mesmûum oldu. Bu âna gelinceye kadar ecdâd- ı ızâmımdan berat ile vazife kabul etmiş kimse yoktur. Tarîkımızda bid'at vaz' etmeyesin. Rızkı muayyen olan kimsenin kalbine ilham-ı Hak gelmez. Baki dua."²⁴

Tekke mensupları arasında cereyan eden post kavgalarını gördükçe Osman Fazlî Efendi'nin, mürîdi İsmail Hakkı Bursevî'ye gönderdiği mektubun son cümlesini anlamak kolaylaşmaktadır: "İhvana selâmlar olunur, mehma emken tebliğ oluna, birbirinize birr u takva üzere muîn olasınız vesselâm."

Tarîkat Taassubu ve Tartışmalar

Taassub ve müsamaha, bağnazlık ve hoşgörü insanlık tarihinde sürekli var olan iki tavidir. Dervişler genel çizgileri itibariyle hoşgörüyü temsil etmişlerse de zaman zaman karşı tavrın kötü örneklerini de sergilemişlerdir.

Bursa'nın İncirli Mahallesi'nde bir cami ve bir zâviye yaptıran Şeyh Hasan Efendi (ö. 1016/1607) olayı konumuz açısından çok tipiktir. Bir sohbet esnasında Kâdirî-Eşrefî Hatip Abdullah Halife "Ma'rifet-i hakikî, hassu'l-hasda bulunur" deyince adı geçen şeyh "Ma'rifet-i hakikî taife-i Nakşibendiyye'de bulunur ki silsileleri Ebûbekir'e müntehî olur" diye karşılık vermişti. Abdullah Halife "Ciharyârın cümlesi kâmillerdir ama tarîk-ı meşâyihin ekseri Hazret-i Ali'ye müntehî olduğu, sûfiyye kitaplarında yazılıdır; ma'rifet-i hakikî onlarda da bulunur" dediğinde ise Şeyh Hasan şu sert ifadeyi kullanmıştır: "Sen Hazret-i Ali'yi Hazret-i Sıddık üzerine tafdil eyledin, kâfir oldun."

Bu gibi tartışmalar dervişlerin kendi aralarında olduğu gibi halk ve yöneticilerle de zaman zaman tartışmaya girmişlerdir. 20.9.1629 tarihinde Bursa kadısına gönderilen

²⁴ Mehmed Şemşeddin, *Bursa Dergâhları*, s. 131.

fermandan da anlaşılacağı üzere, tartışmalar XVII. yüzyılın başlarında Bursa'da bütün canlılığıyla sürmekteydi. Halvetî şeyhlerinden Manisalı Şeyh Osman Efendi'nin oğlu Muhyiddin Efendi, padişaha müracaat ederek konu ile ilgili şikâyetlerini sıraladıktan sonra bunlara çare bulunmasını istemektedir. Tabir yerindeyse bu dilekçede sûfilere şu hususlarda tenkitler yöneltilmektedir: Sesli ve ayakta zikretmek, tac ve hırka giymek, oruç tutmak ve inzivaya çekilmek, nafile namaz kılmak, rüya tabir etmek, âdâb ve erkân vs.

Bu dilekçeye verilen cevapta ise şeyh ve dervişlerin başından beri din ve devletin iyiliğini istediklerine temas edildikten sonra hariçten müdahale edilmemesi, dervişlerin incitilmemesi hatırlatılmakta “bahusus benim adaletli günlerimde asla bir kimseye zulüm ve teaddi ve incitme ve hatırlarının kırılmasına rıza-yı şerifim yoktur” denilmektedir. Sonunda ise Bursa Kadısı'ndan gerekli işlemin yapılması istenmektedir.²⁵

Taassup ehli ile ilgili bir olay da 1114/1702 Ramazan'ında Bursa Ulucami'de cereyan etmiştir. Kadir gecesini namazını cemaatine kıldırmakta olan caminin imamı ve Gazze'li Ahmed Efendi'nin damadı Abdürrahim Efendi'ye, “bid'attır” gerekçesiyle birisi hücum eder. İmamı ölümden kurtaran Niyâzî-i Mısırî'nin mürîdi Derviş Süleyman, aracılık yaparken orada vefat eder.

Öte yandan Bursa'dan sürgün edilen şeyhler olduğu gibi, Bursa'ya sürgüne gönderilen dervişler de vardır. Örneğin İstanbul Eyüp'te Şeyh Çolak Hasan Efendi Tekkesi'nde yaşayan Derviş Osman Efendi, şeyhinin ölümünden sonra hanımıyla evlenmek istemiş; isteği reddedilince tekkeyi yakmıştı. Bunun üzerine Bursa'ya sürülmüştü.²⁶

Yunus ile başladık, onun ile bitirelim:

Dervişlik olaydı tâc ile hırka

Bizde alır idik otuza kırka

²⁵ Kâmil Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, I/201.

²⁶ Kâmil Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, IV/44.